

Ф.С.
Ш 43(4Укр)
469

*Дорошному Володимирі Шевченковичу
Сторожинськ 1942 рік*

Українська Книгознавча Бібліотека

Володимир Дорошенко

Женевські видання Шевченкових поезій

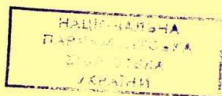
Б302976

Українська Книгознавча Бібліотека

Володимир Дорошенко

Женевські видання
Шевченкових поезій

274440/2

Число: 4

Львів — Кранів 1942

Відбитка з „Української Книги“ IV.
„У століття Шевченкового Кобзаря“

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхсштрассе 34, II.
Друк: »Нова Друкарня Денникова« під нак. упр. Краків, Ожешкової 7.
Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau, Reichsstrasse 34, II.
Druck: „Neue Zeitungsdruckerei“, Tr. Verw., Krakau, Orzeszkowag. 7.

Серед видань Шевченкових творів на окрему увагу заслуговують женевські видання „Кобзаря” 1878, 1881—1882 рр. та поезії 1890 р., як дуже рідкі і маловідомі. До останнього часу не були вони як слід описані і досліджені. У відомому покажчику М. Комарова маємо про них загалом недокладні відомості, навіть про ті з них, що, видно, були в руках упорядчика, а, наприклад, про „Кобзар” 1881 р. є тільки глуха згадка, без зазначення формату, сторінок і кількості випусків. Крім того, — це вже з огляду на цензуру, — місце друку (Женева) зазначено лише початковою буквою „Ж”. Тільки вже за наших часів появились про декотрі женевські видання трохи докладніші звістки, але автори їх не вичерпують усього, що можна про них сказати. Я маю на увазі замітку П. Балицького „Один з мало-відомих *Кобзарів* Т. Шевченка” в „Бібліологічних Вістях” ч. 19—20, 1929 р. — про „Кобзар” 1878 р. та І. С. Романченка „Уникальные заграничные издания сочинений Т. Г. Шевченка” в „Записках отдела рукописей” Публичної бібліотеки ім. Леніна в Москві (№ 5, 1939 р.), між іншим про „Кобзар” 1878 та поезії 1890 р. Та про „Кобзар” 1881 р. і досі ніхто не згадав. І не дивниця, бо це „*rarissima avis*” серед найрідкіших видань Шевченкових.

Історії женевських видань іще досі ніхто не торкався, хоч до неї оголошено вже чимало знадібків. Готуючи покажчик видань Шевченкових творів, я вибирав відповідний матеріал і оце подаю його до прилюдного відома.

Всі женевські видання мають дещо спільне: Всі вони так чи інакше зв'язані з імям Драгоманова. Вийшли вони з друкарні „Громади” в Женеві, заснованої М. Драгомановим. Далі, друковані вони т. зв. драгоманівкою, себто правописом, придуманим самим Драгомановим (з „ja” та „ьа” замість „я”). Всі малого, деякі навіть мініатюрного, розміру. Складав і друкував їх складач „Громади” — „Кузьма”, чи то пак Антін Ляхоцький, а Драгоманов був видавцем усіх цих видань і редактором двох останніх.

І. „КОБЗАР” 1878 Р.

Це малесенька брошурочка, розміром 32⁰, що разом із передмовою має 8 аркушків друку. Наголовок по-українськи й по-французьки: КОБЗАР Тараса Шевченка. Le KOBZAR par Taras Chevtchenko. Частина I, Женева, 1878, 8.5×5.5 ст. XXI+23—126+II.

Титулової сторінки нема. Заголовок беремо з обкладинки.¹

Зредагував „Кобзар” відомий український антрополог та етнограф Хведір Вовк, що в 1876—1878 рр. перебував у Женеві та допомагав Драгоманову у редагуванні часопису „Громада”. Йому ж належить і сама ідея видання такого *Кобзаря*.

Участь Вовка і Ляхоцького у складанні книжечки зазначена на

першій сторінці, де замість титулу читаємо: „Нашим землякам на Україні на роковини Шевченка 26 лютого 1878 р. Кузьма й Сірко видавці”. (Кузьма — Ляхоцький, а Сірко — Вовк). Замість передмови наведений таємний указ 1876 р., що забороняв українське слово.

Отож ціль збіорчки — запротестувати проти цього варварського указу, видавши щонайсильніші твори забороненої музи Шевченка. Вовк хотів використати вогненне слово великого поета як зброю в боротьбі з царизмом. Крім відповідного вибору поезій редакторові належить невеличка статейка про життя й думки Шевченка. Серед 20 поезій, що їх поміщено в метелку, подибуємо одну, що вперше появилася саме в цьому виданні („Мій Боже милий, знову ляхо’’).

Цю невеличку, надруковану на тоненькому папері, книжечку дуже зручно було перевозити в кишені, або й пересилати до Росії в ковертах і там ширити. Вовк — як згадує в своїх споминах покійна С. Ф. Русова — вернувшись в 1878 р. в Київ, завжди носив з собою у потайній кишені цей „захальний” *Кобзарик*. Йому ж, мабуть, на лежить дотепна думка пересилати *Кобзарик* до Росії цілком легально, під виглядом цигаркових паперців відомої французької фабрики „Абаді”. Обгорнутий у фірмову обкладинку, *Кобзарик* цілком нагадував книжечку паперців і не звертав на себе уваги на російському кордоні. Та, оповідає П. Балицький* в „Бібліологічних Вістях”, — знайшовся таки між митарями Хома Невірний, що почав переіряти посилки цих пібито паперців і викрив хитрощі революціонерів. Але крім цього, сказати б, „легального” шляху, перевозили *Кобзарик* разом з іншою закордонною літературою і нелегально — при допомозі контрабандистів. Про це згадує в своїх споминах Ол. Рябінін-Склярєвський („Україна”, Київ, 1927, кн. 1—2). Організували, — каже він, — такі нелегальні транспортні жєнеєвських видань члєни київської „Громади” Остап Ткаченко та Яків Шульгин, той самий „євангельський юноша”, що віддав увесь свій маєток на українські революційні видання М. Драгоманова. А то знову чорнопередєлец Маєр, разом із російською літературою, привіз із Яс і жєнеєвські видання Драгоманова, а серед них і *Кобзарик* Вовка-Ляхоцького. Ці видання переховували в себе відважніші громадяни. Рябінін-Склярєвський називає між іншими Науменка і Вербицького. Останній мав бібліотеку на Золоторівській вулиці, де й переховував і продавав жєнеєвські *Кобзарі*.

Який був тираж цього захального „Кобзарика”? В калєндарі „Народної Волі” на 1883 р. (Жєнеєва 1883) на с. 17-ій зазначєно, що вийшло 1.000 примірників, але в дійсності видруковано його втрое бїльше. Про це дізнаємося з листів М. Драгоманова до Хв. Вовка, писаних 1879 р. з Жєнеєви до Галацу, де тоді перебував Вовк, утівши вдругє з України від царської поліції. В передмові Галини Вовк до зладженого нею покажчика праць свого батька, наведено уривки цих листів, де мова про *Кобзарик*. Драгоманов нагадує Вовкові, що треба грошей на закінчення видання і при цьому повідомляє, що коли він переказав у Київ про те, що йому довелося з власної кишені заплатити 63 франки за друк і брошурування першої частини *Кобзаря*, то дістав відповідь, що „компанія”, цєбто „Громада” такого видатку, мовляв, не сподівалася. Далі — пише Драгоманов — довелося заплатити йому і за другу тисячу, а тепер доведеться і за третю, бо „не Кузьмі ж платити”. Та, видно, Вовк неспроможний був ані сам за-

*) П. Балицький, Бібліологічні Вісті, М. Вовк, Київ 1927.

платити, ані добути грошей від „Громади“. Драгоманов у відповідь на його пояснення зауважує: „Про *Кобзарика* я питаю Вас тому, що Ви ж задумали справу і Сірко чейже зазначений на обгортці, — так я думав, що ви ж обрахували і уладнали справу до кінця. Але тепер принайменш ясно: на нема і суду нема. За *Кобзарика* ви не турбуєтесь, я беру його під свою опіку і навіть не припишу на обгортці коло Сірка — „і Бровко безхвостий“, с. 11 (подаю в перекладі з російського. В. Д.).

Отож розплачуватися за *Кобзарик* кінець-кінцем довелося Драгоманову. Але видання на першому випуску припинилося, хоч на обкладинці його (с. 2) і було зазначено, що „частина друга печатається“.

Та труднощі з *Кобзариком* 1878 р. не вдержали Драгоманова від нового, ще більш невдачного підприємства з стереотипним виданням повного *Кобзаря*, два випуски якого вийшли в Женеві 1881 р.

II. „КОБЗАР“ 1881 Р.

Кобзар 1881 р., як я вже зазначив, це найрідкіше з видань Шевченкових творів. Складаючи покажчик видань Шевченкових творів, я даремно шукав його по всій Європі. Як не дивно, але цього *Кобзаря* нема в жодній бібліотеці у Львові і взагалі в західних областях України. Не знайшлося його і в бібліотеках Франка та Павлика, таких близьких до Драгоманова. Цього видання нема навіть і в жевевських бібліотеках, не кажучи вже про бібліотеки Парижа, Відня, Праги, Софії, Гельсінків, де я за ним даремно шукав.

Без сумніву цей *Кобзар* можна було би знайти в приватній бібліотеці Драгоманова, що лишилася в Софії в родині Шишманових, але вона була мені недоступна. На щастя один томик (1-й) знайшовся в Британському музеї в Лондоні, а другий (2-й) у п. Євгена Бачинського в Женеві, якому його подарував небіжчик Ляхоцький, і це дало мені змогу описати *Кобзар* з потрібною докладністю.

Один примірник був у Києві в бібліотеці Академії Наук, а в Публичній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна в Петербурзі нашлося цілком невідоме його видання з датою 1882 р.

Відомий бібліограф Ю. О. Меженко, замісник завідувача консультативно-бібліографічного відділу згаданої бібліотеки, був ласкав порівняти лєнінградський примірник з описом видання 1881 р. у моїм покажчику і ствердив їх ідентичність та прислав і фотографічну знімку цього незвичайного раритету. Очевидно не було це якесь окреме видання, а тільки частина накладу попереднього в обкладинці з новою датою.

В Галичині цей мініатюрний та малотиражний „Кобзар“ легко міг загинути, тим більше, що імя Драгоманова було тут свого роду жупелом, і переполохані зсмяки просто боялися держати книжки з небезпечним жевевським штампом. Адже ж, як знаємо з листування Драгоманова, *Діло* навіть не згадало про появу *Кобзаря*, хоч Драгоманов і надіслав його до редакції. „Галичани довольствуються обкусаним *Кобзарем*, а про наше видання (два випуски було пущено) навіть не схотіли звістити в бібліографії *Діла*.⁵

І, якби не оголошення про вихід *Кобзаря* в жевевській революційній пресі — українській і російській — та видруковане Франком і Павликом листування Драгоманова, де йому відведено багато місця,

то можна було би, чого доброго, висловити сумнів, чи зрагалі таке видання існувало. Але воно таки було, хоч і зосталося незакінченим. В часописі „Вольное Слово“, де співробітничав Драгоманов, подібуємо в ч. 19 за 1881 р. (13. XII) оголошення про продаж 1-ого випуску, а вже в наступному числі 20 (20. XII) про обидва випуски. Так само і в українській „Громаді“ Драгоманова — спершу про 1-ий випуск (1881, ч. 1 і 2), а згодом (1882, ч. 5) і про 2-й. А в календарі „Народної Волі“ на 1883 р. (с. 170) поданий і тираж — 500 примірників. Цю цифру стверджує й лист М. Драгоманова.⁶

Заголовок цього видання такий:

Кобзарь (Виданья стереотипне). Книжка перша. Женева 1881, 11×7, (2) + 124 - (1) ст. Печатня „Работника“ й „Громади“.

На обгортці подано вгорі: Les Poésies de T. Chevtchenko. Première livraison.

Кобзар... Книжка друга... ст. 125—256 (... Deuxième livraison).

Перший випуск починається так само, як і „Кобзар“ 1878 р., указом 1876 р. про заборону української літератури. Далі йде 16 поезій. Другий містить тільки поему „Гайдамаки“. В обох томках на останній сторінці обкладинок надруковано слово від редакції до громадянства в справі видання „Кобзаря“, звідки й довідуємося про характер видання та спосіб його виготовлення. Частина накладу, як уже згадав я вище, вийшла з датою: Женева 1882.

Поза ці два випуски друк не пішов. Драгоманов не мав грошей на це, а київська Громада, що повинна була оплачувати видавця, по якимсь часі відреклася від нього. Історію цього видання, що тягнулося майже десять літ і скінчилося крахом, докладно розповідає Драгоманов у своєму листуванні.

Хто ж задумав це видання? В згаданому вище листі до Петербуржця 1885 р. (с. 130) Драгоманов каже: „Ми, т. є. найбільше так званій Кузьма, наборщик наш, задумали стереотипне видання зсього Шевченка (Поезії)“, але в пізніших листах: у листі з Софії до Івана Франка (І. IV. 1890 р.) пише, що це видання „було не моє, а Кузьми та Антоновича“⁷; в листі до М. Павлика з 18. III. 1891 р. так само читаємо, що то Антонович з Кузьмою задумали стереотипне видання. „Вся моя“ доля в виданню стереотипного *Кобзаря*, — пише далі в цьому листі Драгоманов, — була в тому, що я робив коректуру та видавав Кузьмі по 100 франків в місяць з тих 700 рублів, котрі прислав Антонович, а потім з тих 300, що я зібрав, а нарешті і своїх“.⁸

Та участь Драгоманова була далеко більша і ширша, — він був не тільки коректором, а, розуміється, і редактором, бо поза ним нікому було вести таке діло: Хведора Возка, що зладив „Кобзарик“ 1878 р., тоді не було в Женеві. Приїхав він туди знов і взяв участь у редагуванні „Кобзаря“ вже тоді, як половина тексту була вже готова. Що Драгоманов брав активну участь у видавці *Кобзаря*, це видно передусім з його листів до київської Громади, де він обстоює справу *Кобзаря*, вважаючи повне видання Шевченкових поезій за конче потрібне і на часі саме з огляду на царську цензуру в Росії і громадську в Галичині, та настоюючи з цих мотивів перед громадянами на доведенні видання до кінця. Коли ж Громада від цього відмовилася, задумав видати „Кобзаря“ своїм коштом, а коли й це показалося неможливим, звернувся з закликом у пресі до громадянства.¹⁰

Так напр. у листі до невідомого галичанина 20. VI. 1886 р. Драгоманов пише про *Кобзар* як про своє діло: „Моє видання Шевченка буде самий текст з короткою передмовою. Коментарії печатати треба окремо”.¹¹ Що Драгоманов справді брав участь у виданні, про це свідчить і його лист до Франка (27. VII. 1886), де він радиться у Франка в справі Шевченкових творів і додає: „Я довго не займаюся Шевченкологією і тепер взявся за викінчення „Кобзаря” (не маю печатних видань і не маю рукописів), аби тільки скінчити це діло. Боюся наробити помилок” (I, 245).

Отож слова Драгоманова в листі до Петербуржця треба розуміти так, що тільки ідея владити стереотипи належала Кузьмі і за неї ухопився Антонович та намовив київську Громаду допомогти Кузьмі перевести в діло цю ідею. Яка ж щодо цього була умова між Драгомановим і Громадою, бачимо з його листа до киян з 12. II. 1887 року, опублікованого Франком (II, 60). Мовляв: „Кузьма буде робити набір для стереотипів дурно, в антрактах між роботою в „Громаді”, за котру він получав плату. З набору будуть вироблятися форми і стереотипи — покищо на кредит, а потім книжку напечатано хоч ви, коли найдемо гроші, хоч ви, хоч галичани, хоч у Сибірі, коли хто закупить одлитки стереотипів і повезе туди. Ми так і робили і зміна вийшла хіба в тому, що як вкоротився заробок Кузьми в „Громаді”, то прийшлося мені платити йому за набір *Кобзаря*, бо треба ж йому було що їсти”.

Якби Драгоманов стояв осторонь від *Кобзаря* 1881 р., то він і не повідомляв би киян про характер видання, його зміст та спосіб його редагування і складання. А саме таку інформацію чи звідомлення подає він у листі до Петербуржця, призначеному, розуміється, для киян. Початок цього звіту повторяє оповістку, подану на с. 4-й обкладинок випущених томиків *Кобзаря*, яку за його словами складав він утрюх із Кузьмою і ще з одним членом гуртка, якого зве „хто”.¹² Цей „хто” міг бути хіба Сергій Подолинський, бо Вовка тоді в Женеві не було.

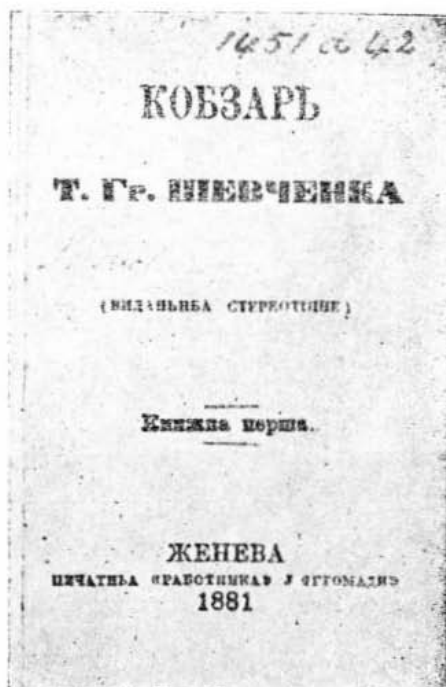
В оповістці на *Кобзарі* 1881 р. написано: „В цьому виданні зведені писання Шевченка з обох книг пражського видання 1875 (1876) року з додатком дочого по рукописам і розставлені в порядку часовім. Видання це може виготовлятися тільки серед других праць невеличкої печатні „Громади” і печататися поки тільки в 500 примірників, котрі й випускатимуться книжками по 100—150 сторін. Але з набору виробляються форми для виливних дощок (стереотипів) і самі дошки, так, щоб можна було в усякий час напечатати стільки знімків, скільки потрібно буде громадянам, а також наробити й нових стереотипів для других печатень. Всіх, хто хоче набути знімки, чи дошки, або дати видавцям які невідомі рукописі Шевченка, або які ради — просимо обертатись в Женеву, — Rédaction de la revue oukraïnienne „Hromada”. В листі до Петербуржця читаємо: „З набору робляться стереотипні форми з пап'є-маше (по котрим можна для всякого одлити свинцові дошки) і по одній дошці свинцовій, з котрої можна в усякий час печатати. Робота уся ведеться проміж другими й через це дуже (надто вже) не скоро, — але все таки тепер $\frac{4}{5}$ зроблено, а до нового року (себто 1886 р. В. Д.) все буде скінчено. Тоді заплативши франків 400 за дошки (довгу) сим матимем можливість, коли хто нам звелить і вишле гроші за друк, папір і оправу,

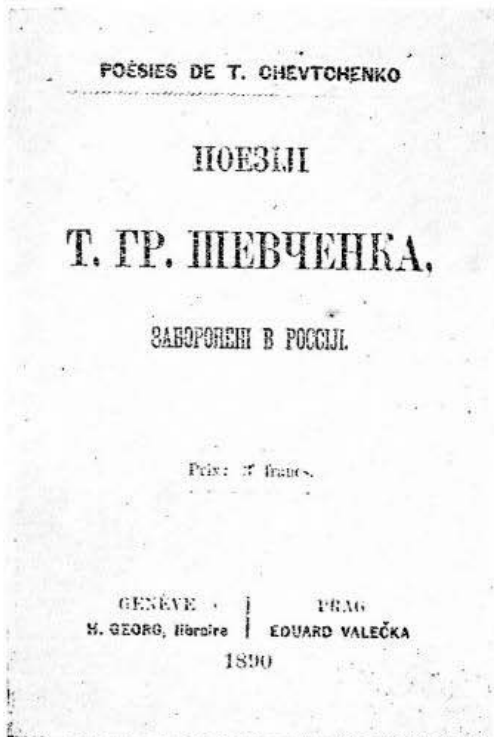
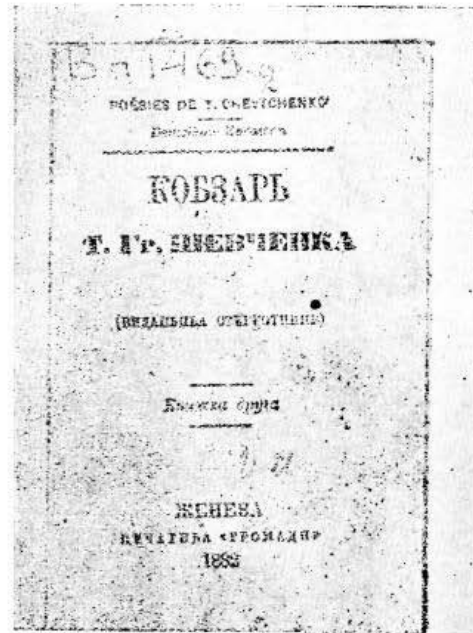
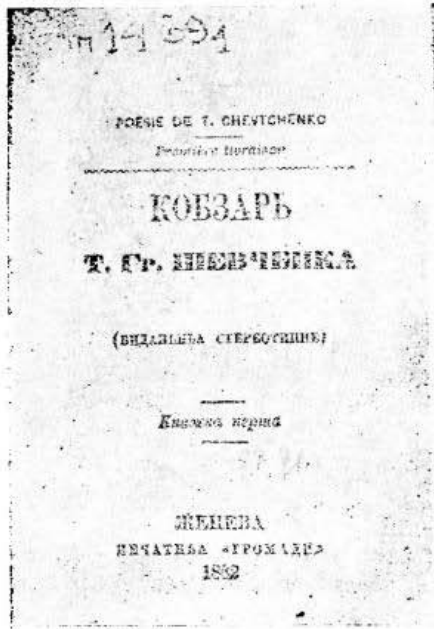
дати стільки примірників повного *Кобзаря*, скільки треба".¹³ В листі до киян (з 12. II. 1887 р.) Драгоманов знову подає про стан роботи Кузьми над *Кобзарем*: „Що ж до нашого (*Кобзаря* — В. Д.), то певно він не появиться ніяк ранше цієї осені. Ось тепер його стан: позаяк у мене з Кузьмою нема грошей, щоб двигнути діло скоро, то ми поки докінчаємо основу, тобто стереотипи. Вироблюються вони чудненьким способом: Кузьма найнявсь в одну типографію (жидівську) виробляти білети на залізно-конку, за що йому дають франків 3 в день. Живе він в нашій типографії, в котрій тепер нема роботи, а за котру я все ж таки плачу (бо там шрифти, станки, книги), хоч там і нездорово спати серед свинця (до роботи в жида він спав останнім часом у мене в кабінеті-столовій, але тепер треба вставати в 6 годин, то це невигодно); окрім того він у мене вечерею (обіда) після роботи; на економію — 25—30 франків в місяць Кузьма вилива форми й стереотипи в одного маленького майстра, котрий йому робить дешевше, як своєму брату — пролетарію. Цей напівфілантропічний спосіб фабрикації стереотипів зовсім приличний „нашому Тарасові" та має тільки ту невигоду, що він дуже нескорий.. Ми своїм способом самі стереотипи не скінчимо раніше авгу́ста-септембра".¹⁴ Далі, в листі до Франка 27. VII. 1886 р. читаємо таке: „Про *Кобзаря* я не знаю вже що й писати Ковалевському, коли він питає те, що я вже писав 10 раз і коли Ви й самі ж після остатнє посланого листка печатного не можете одновісти йому. Потребую ще раз одповісти на запитання? I. Яке це видання? Стереотипне по приміру, який пославсь при рахунку і який ще раз посилаю (остатню сторону). II. Як упорядковане? В хронологічнім порядку зведено два томи пражські з додатками по рукописам, які були під рукою Вовка після скінчення пражського „*Кобзаря*". В початку буде коротке переднє слово про джерела видання, а також про історичну точність Шевченка (по реферату Антоновича в „Труде") .Де хто хоче, щоб давати біографійку Шевченка, а з Галичини хотять навіть і оцінки Шевченка, та я думав би обійтись без того. III. Щоб видати 2.000 екз., треба грошей 2.000 франків".¹⁵

З наведеного вище листування бачимо, що *Кобзар* 1881 р. був підприємством київської „Громади", яка прислала на видання гроші, але що грошей було замало, щоб довести діло до кінця, то Драгоманову довелося друкарняні довги сплачувати самому, та ще й удержувати складача Кузьму. Отак з мусу обставин обернувся він *volens-voles* у видавця. Проте ця справа була громадська і Драгоманов, ведучи її, раз-у-раз сповіщав „Громаду" про стан роботи та про рахунки. В цитованому вище листі до Франка він каже, що разів 10 уже писав про *Кобзар*, а в великому листі до киян 1887 р. наводить обрахунок з кінця 1885, що його відбив Кузьма в десятку копій, а він розіслав близьким людям між інш. і Франкові, як бачимо з наведеного вище листа, де він говорить про останньо посланий листок печатний. Ця відбитка щасливо збереглась і я можу тут подати її в оригінальному вигляді. Ось цей обрахунок:

„Незабаром зкінчитьсяся набір стереотипного видання *Кобзаря* Т. Г. Шевченка. На викінчення стереотипів потрібно буде коло 400 франків, на оттиск 2000 екземплярів треба паперу на 600, за друк 250, на оправу коло 600, всього 1900 фр., або з непорахованими видатками 2000 фр. Коли буде зібрано $\frac{2}{3}$ цієї сумми, то набірня

ЗАГОЛОВНІ ЛИСТКИ І ОБКЛАДИНКИ ЖЕНЕВСЬКИХ ВИДАНЬ ПОЕЗІЇ
Т. ШЕВЧЕНКА.

„Громади” приступити до коначного видавництва *Кобзаря*. Земляки, котрі дадуть допомогу до збору потрібної сумми, можуть получить одвітне число екземплярів, за книгарською скидкою (50%) з ціни 7½ фр. за екз. Коли можна буде видати 3000—4000—5000 екз., то ціна екз. буде знижена”.

В листі М. Драгоманова до киян цей обрахунок має незначні стилістичні відміни.¹²

Збережена відбитка цікава для нас не тільки обрахунком. З неї бачимо також, як далеко посунувся склад „Кобзаря”, бо на другім її боці відбиті останні чотири сторінки вискладаного тексту. Отже в кінці 1885 р. було вискладано 899 сторінок „Кобзаря”, включно з поемою „Марія”.

На свою заяву Драгоманов не одержав від киян „піякої ради, ні слова” й тому винустив публичну відозву, яку оголосив у галицьких часописах.¹⁰

Навожу її тут. „Повне видання „Кобзаря” Т. Гр. Шевченка (на 25-ті роковини од смерті поета). В типографії „Громади” в Женеві викінчені стереотипи *Кобзаря* Т. Гр. Шевченка. В цьому виданні зведено, в хронологічнім порядку, всі поезії Шевченка з двох томів працького видання, з новими додатками по рукописам. До одбиття на папір цього повного „Кобзаря” буде приступлено, коли знайдеться достаточне число предплатників. Продажна ціна екземпляру буде 7½ франків. Передплата — 6 франків. Особам, котрі пренумерують 100 екз. і більше, передплата понижується на 50% і більше. Всяку кореспонденцію в цій справі адресувати: M-r M. Dragomanov, Imprimerie de „Hromada”, Chemin Dancet, 15, Genève. Славянські, а особливо руські газети, упрошуються перепечатати цю обяву. Одвічаючий за видання: М. Драгоманов”.

Оновістку Драгоманова перші надрукували москвофільські газети і то не змінюючи її, себто драгоманівкою, хоч і з своїми увагами, а народовецьке „Діло” подало найпізніше в стимологічнім одязі та підправивши мову і не в хроніці, як „Слово” і „Новый Проломь”, а в кінці газети між оголошеннями. „Ще сьогодні — пише Драгоманов до Франка 21. III. 1886 — посилаю одного австрійського гульдена в „Діло” — плату за обяву про „Кобзаря”, котру газета галицьких українофілів напечатала тільки в комерческих обявах коло обяви про лік проти параліжу”.¹³

На вороже ставлення галицьких земляків скаржитися Драгоманов і в листі до Б. Бачинського з 14. III. 1886 р.: „Коли власне вийде наш *Кобзар*, я ще сказати Вам не можу. З російської України я не скоро можу сподіватися помочі і досить того, що тамтешні люди помогли виготовити стереотип (хоч не зовсім), а галичани власне ще не доросли до нового Шевченка, навіть ті, що присягають іменем його. Для них треба „цензурного *Кобзаря*”, навіть більш обрізаного, ніж в Росії — звісно zostавивши виступи проти москаля, в Австрії не тільки цензурні, а навіть офіційні. Досі я не тільки не маю відкликів од народовців про потребу ім повного *Кобзаря*, а навіть власне народовські газети не перепечатали моєї заяви, окрім „Діла”, котре помістило її серед торгових обяв (за що я йому мусів послати одного гульдена). Тільки як я хоч трохи спроможусь на гроші, то випущу хоч 300 екз. *Кобзаря*, а він уже сам тоді проложе дорогу, куди можна.”¹⁴

Газетна обява Драгоманова повторяє оповістку, друковану на обкладинках перших двох випусків, з додатком відомостей, знаних нам уже з обрахунку 1885 р. Відомості, подані у відозві та в листах Драгоманова, використав Франко у своїй інформаційній замітці „Стереотипове видання Т. Шевченка” в „Зорі”. Навівши першу частину, він додає до неї дещо, мабуть, зі слів Драгоманова. От його замітка: „Стереотипове видання Т. Шевченка, котре, як ми вже звіщали, приготує п. М. Драгоманов в Женеві, обніматиме, як довідуємось, усі постичні твори Шевченка, які були в пражському виданні і які опісля стали звісні, з додатками по рукописам, які дійшли до рук видавця після видання пражського *Кобзаря*. Всі ті твори будуть упорядковані хронологічно в одному томі. На вступі буде коротке передне слово про жерела видання, а також про історичну точність Шевченка і, здається, коротка біографія поета. Формат книги кишківковий, правопис фонетичний, сторін около 1000, ціна 3 злр. 50 кр.”¹⁵

Кияни були зачеплені відозвою Драгоманова і навіть робили йому закид, що він поступає „не по-товариському”, „не порадившись з ними”, беручи видання „*Кобзаря*” на свою власну відповідальність. Вони писали: „Про „*Кобзар*” мусимо пригадати перш усього таке. Давно колись (років 6 назад) нам дехто з мандрівців наших за кордон (це був власне Антонович. В. Д.) переказав, повернувшись звідти, що отак і так Кузька намірився зробити дошки до стереотипного „*Кобзаря*”; що це він робить на свій кошт, щоб потім, як буде вже скінчено, передати увесь стереотип до компанії. Ми дуже зраділи цьому і зробили постанову, котра була і виконана, заслати Кузьці 200 карбованців для викінчення роботи, а також йому влистити за допомоги до життя ще 150 карб. Ми міркували собі, дуже буде корисно для нас мати раз-у-раз свій стереотип і, як настане змога і потреба, випускати видання його. На тому діло й стало. Після нам переказали від Вас, що треба ще грошей на викінчення цього стереотипу. Ми припоручили запитати, скільки ж треба і побажали пояснити собі це питання. В одповідь на це ми читаємо у Вашому листі, що Ви думаєте видати стереотип на свою власну одповідь, а після того перечитали Вашу печатну публікацію до всіх українців за домоги Вам зробити це видання. Звичайно ми ні на кого з членів товариства не хочемо накладати узди і забороняти їм робити те, що говорить їх громадське серце. Звичайно також, що в цьому разі ми не будемо доказувати своїх юридичних прав на видання „*Кобзаря*”, бо все юридичне нам зовсім не по натурі. Але окрім юридичних відносин є ще відносини товариські, гуртові, котрі, нам здається, Ви — може і ненароком на цей раз порушили. *Кобзар* — це праця тепер не одного, не двох, це праця всій України. Ви знаєте, яке це дороге нам діло — видання *Кобзаря*. Здається, в цьому разі Вам не слід було брати це діло на свою власну одповідь, не порадившись з нами. Знов кажемо, ми не стоїмо на своїх юридичних правах; ми думаємо тільки, що Ви взяли самі рішати те діло, котре мусить рішатись не одним”¹⁶

У відповідь на ці закиди Драгоманов вяснив у своєму посланні до киян переісні умови щодо видання, наведені вище, а про свою обяву в газетах висловився так: „Признаюсь, ця відозва значила, що я на Вас махнув рукою, але ж хто Вам винен, коли Ви самі розірвали товариство, не одповівши мені слова на мої приватні

листки, на перекази через Франка, котрий двічі був у Вас після того, як діло дійшло до викінчення *Кобзаря*, і навіть не одповіли мені нічого: ніяк на мій лист од февраля 1886 р., писаний задовго до моєї печатної відозви? Цею відозвою я впрочім не думав осоромлювати Вас, і ніяк би й не осоромив, якби Ви допомогли поставити на ноги діло батька Тараса; може б прийшлося допомогти якими небудь 500 рублями та кредитом, бо з галичан можна було назбирати 180—200 премерантів (станіславівці обізувались, обіцяючи взяти 100 екз.). Осоромивсь цією обявою найбільш я, бо думав видати та не видав: я думав зробити в Гадячі фінансову операцію, запродавши (ідеальне поки) право на 25—30 десятин батьківської землі і тим видати *Кобзаря* й 3-й випуск Політичних пісень, та зрізавсь, бо цього не можна зробити, поки мій брат не скінчить курс в університеті, а невеличкий аванс, котрий я получив од матері на її вексель, розійшовсь тут, бо треба було сплатити довги за уроки моєї дочки та потім потратитись на домашні хороби, котрі наскочили на мою сімю в 1886 р.”¹⁷

Про свій намір видати *Кобзаря* власним коштом згадував Драгоманов ще у своїм першій посланні до киян 8. II. 1886 р.: „Я зробив все можливе — пише він. — В крайнім случаї попрошу матір, щоб продала частину хутора та викінчу видання стереотипного *Кобзаря* вже задля одного того, щоб запротестувати против кастрації *Кобзаря* галицькими народоуцями, котрі так його обчистили, що ніякій російській цензурі й не снилось”.¹⁸ До цього мотиву Драгоманов додає ще два у згаданому вище другому посланні, а саме, що в Галичині українофільство повернулось на Пелешофільство і через те там вже єсть подвійна потреба людям нагадати правдивого батька Тараса, а в Росії обгортає навіть українофілів Толстовська шамакщина й Каблицовське лакейство, то тим паче потрібний новий *Кобзар*”.¹⁷

Але з усіх цих планів Драгоманова нічого не вийшло — на заклик ніхто не відгукнувся, а продати землю, як бачимо, теж не пощастило. Не вийшло нічого і з планів його вірного прибічника М. Павлика. Трудно сказати, скільки було реального, а скільки вифантазованого самим Павликом в усіх цих планах і заходах, про які він оповіщав Драгоманова, бо Павлик був великий фантазер і любив усе перебільшувати. Драгоманов не дуже йняв віри його словам. 6. XII. 1888 р. Павлик писав Драгоманову, що готов дати допомогу д-р Сіменович з Америки: „Обіцяли Вам помочі видати стереотипи Шевченка з тим, щоби це було згадане на заголовку, чи де — мовляв: коштом американських русинів. Обіцяли власне до 300 таларів, чи кілька Вам там ще хибує”.¹⁹ Але й Америка не відгукнулась. Згодом у листі з 10. II. 1889 р. М. Павлик сповіщав, що й у Львові знайшлись охотники перебрати видання *Кобзаря*: „Був теперички в „Ділі” і там Гладилевич питає: 1) коли будете писати в „Діло” і 2) як стоїть діло з виданням Шевченка? Тут є думка, що його би від Вас відкупило чи як, або Товариство Шевченка, або товариство приватних людей. Отже просять, щобисьте, коли згода, писали якнайскорше про стан видавництва і про те, під якими умовами Ви би його відступили. Розуміється заплатили би Вам і те, щосьте вже видали, і за Вашу працю при порядкуванню, котру бисьте мусіли довести до кінця. На виданню Ви будете підписані, а й економічно це було би для Вас гарно. Просять рішатися скоро, через те, що Ставропігія

хоче видавати Шевченка; звісно, покалічить мову і все та й пошкодить Вашому видавництву, коли воно не виходиться скорше".²⁰ Та вже в листі 5. IV. 1889 р. признається він, що ці плани нереальні. „Не писав Вам досі через те, що хотів щось позитивного відповісти, а тимчасом вийшла майже сама негація. Насамперед щодо видання Шевченка. Гладилевич, очевиднож, заходився коло того щиро та другі його спільники виставили на вид те, що — ану ж, мовляв, сконфіскують; потім і правописі радикальної побоялися; була бесіда й про „докритку" Матір божу і таке інше. Так, що Гладилевич тільки мене й Вас перепрошує, що непотрібно завдав клопоту".²¹

Та женецьке видання повного „Кобзаря" не вийшло не тільки через брак засобів. Завинив тут багато Кузьма, а почасти й Вовк, про що буде мова нижче. Єдиним слідом задуманого видання полишилися тільки два перші, свого роду пробні, випуски. Очевидно Драгоманов і тов. не думали обмежитися їх тиражем (500 примірників), сподіваючися бити в міру попиту потрібне число примірників: 3000—4000—5000 пр., як про це писав у своїм, надрукованим Кузьмою, звіті. Але Драгоманов радий був би випустити свого „Кобзаря" і в невеличкій кількості примірників, хочби 300 чи 500 примірників.²² „Хай світ бачить, що дузав найліпший український писатель".²³ Але чого ж це кияни занедбали справу видання повного *Кобзаря*? Драгоманов обвинувачував Антоновича, що то він підмовив до того громадян. У листі до Павлика 18. III. 1891 р. він нарікає, що це „через свинство Антоновича, котрий з Кузьмою задумали стереотипне видання, з України не хотіли дати грошей на те, щоб його викінчити".²⁴ Вияснення цього „свинства" дає згаданий вище лист Старої Громади до Драгоманова. Кияни мотивували це тим, що вони заходжуються коло можливо певного легального видання Шевченкових поезій і бояться, що закордонне видання може пошкодити їхньому.

„Може ви праві, думаючи, що тепер саме час його видати; може помиляємось ми, думаючи, що треба було би заждати з виданням, чи так, чи сяк—хто ж дасть свій рішучий голос? Хіба—jus primaе occupationis? Навряд Ви стоїте за цей принцип і від того ми думаємо, що це з Вашого боку не навмисна помилка. Нам же здається, що видання *Кобзаря* тепер не на порі, ось з якої причини. За останні 6 років ми видали в Росії з *Кобзаря*, що могли, і розійшлося за це время 20.000 примірників його. В цю зиму нам треба знов пускати видання, бо засталось уже дуже мало. От тут і з'являється питання про цензуру: ми беймось, що видання *Кобзаря* закордонне може зопсувати діло нашого видання тут, а признаємось — жертвувати тутешнім виданням для закордонного ми не маємо права, бачучи цифру 20.000 в 6 років. От ми і думали раніше випустити тут, а тоді видати і за кордоном, і тоді Вам не довелось би пускати публікації про допомогу, чим Ви нас же соромите, а розяснити публіці як стоїть діло. — Ви знаєте, яку ми маємо змогу. Ви скажете, що це пусте діло, що видання за кордоном нічого не перешкодить виданню в Росії, що як мають його заборонити, то й так заборонять, а як мають дозволити, то й так дозволять. Може воно і так, але це виходить яко „зерцалом в гаданні", а ризик все таки застається ризиком: в такому ж дуже цікавому ділі ми не хотіли би нічого ставити на карту, а йти найпевнішою дорогою".¹⁶

Як знаємо, в 1889 р. вийшов „Кобзар” у Києві, а пізніше, в 1893 р. появилoся повне видання Шевченкових поезій у Львові за редакцією Ом. Огоновського, підготовка до якого почалася саме з виходом київського видання.

Отже, крім цих писаних аргументів, були в киян ще й інші, про які в листі не згадувалося. Їх не було в 1881 році, коли зачався женеvський *Кобзар* з благословення того ж таки Антоновича. Але женеvське видання затягнулося до безконечности, а тим часом у Росії наступила страшна реакція, яка все придушила і всіх залякала. Громадяни теж підлягли теророві й відмовилися від усякої радикальної політичної роботи, рішивши, як це заявили Драгоманову у згаданому вище посланні, „вести діло у себе вдома в пределах возможности”²⁵ і, хоч запевняли Драгоманова, що, мовляв: „Не робимо ми з Вами ніякої ліквідації взагалі, не хотіли би її робити і частково”. — проте йти з Драгомановим було їм тепер уже не по дорозі і, не вважаючи на всякі запевнення, ліквідація таки наступила, а відречення від його *Кобзаря* було власне одним з її виявів.

Високо ставлячи поезію Шевченка, Драгоманов намагався за всяку ціну хочби тільки підготувати видання повної збірки Шевченкових поезій: зладити стереотип, щоб, як буде змога, випустити збірку. Йому конче хотілося випустити *Кобзар* на 25-ліття смерті Шевченка, — коли вже не на самий ювілей, то хоч у ювілейному році. Тому найбільше вісток про *Кобзар* у листуванні 1885—1887 рр. Восени 1885 р. Драгоманов висловлює надію, що *Кобзар* буде готовий до нового року;²⁵ 31. I. 1886 р. пише до Франка, що *Кобзар* „майже весь набраний”²⁶; до киян 8. II. 1886 р.: „воно (видання) все майже набрано, треба тільки заплатити довг на стереотипах та знайти гроші на тиск, папір, переплет і т. ін. Та грошам, що мені прислались, я маю рахунок, їх не стало би на те, щоб оплатити самий набор, котрий, як і частину стереотипів, оплачував, значить, я сам”.²⁷ На початку березня пише до Франка: „На 26. феєр. (ст. ст.), то єсть на 25-річчя смерті Шевченка у нас буде скінчений набор усього *Кобзаря*. Чи не найдуться у Вас люди, котрі би схотіли закупити ека. 200—300 по найдешевшій ціні; на тім зробили би гешефт попри патріотизм”.²⁸ Та вже в листі до Б. Бачинського (19. IV) він, як уже знаємо, висловлював сумнів: „Коли власне вийде наш *Кобзар*, я ще сказати Вам не можу”.²⁹ Так само і в листі до Павлика 12. X. 1886 р. пише: „Питаєте, коли вийде Шевченко. — Одповідаю: коли будуть гроші”.³⁰ В посланні до киян 3.—12. II. 1887 р. висловлював надію, що восени *Кобзар* буде готовий. „В антракт після викінчення другого випуску Політичних пісень викінчив Кузьма набор *Кобзаря*, перед тим ми заплатили довг за старі стереотипи, і тепер досталося одлити форми і стереотипи до кінця, а далі печатати”.³² Але раніше серпня-вересня не сподівався викінчити стереотипи.³¹

Проте час ішов, а діло не посувалося. Кузьма затягнув справу аж до виїзду Драгоманова до Болгарії. Та й, живучи вже в Софії, Драгоманов не перестав оплачувати роботи Кузьми над *Кобзарем*, бажаючи мати на всякий випадок готові стереотипи. Але не тільки ніколи не дійшло до друку, але й пропала уся так довго ведена робота над стереотипами. В листі до Павлика з 18. III. 1891 р. Драгоманов, як ми бачили вище, обвинувачував у запропащенні справи Антоновича, Вовка й Кузьму. Та найбільше завинив останній. „Через

недбалість Кузьми та Вовка, котрий вкрутивсь у редактори другої половини стереотипного *Кобзаря*, — дійшло до того, що миші з'їли пап'є-маше, а Кузьма порозсилав оливо... З приїздом Вовка (в 1882 р. В. Д.) редакцію він взяв на себе, що звелось на якісь сварки і капризи Кузьми, через котрі одну *Вільму* набирали три роки, в котрі Кузьму удержував я. Після виїзду Вовка в Париж (Вовк виїхав із Женеви 1886 р. — В. Д.) я все добивався знати, які листи готові, — і так і не добився і до виїзду в Софію, хоч Кузьма увірив мене, що майже все видання готове і тим підвів мене напечатати відозву од свого імені. Коли я став під кінець своїх ресурсів, то я перестав давати Кузьмі по 100 франків у місяць, а тільки давав йому квартиру і харч, а він був прийнявсь сам лити стереотипи з Яблонським. Я казав, що їх прийдеться викидати. Як я став заробляти гроші в Софії, — то потребував, щоб Кузьма звів інвентар видання, сказавши, що тепер буду сплачувати його полистовно, хоч Кузьма вже жив на наш кошт. Кузьма, промучивши Людмилу (дружину Драгоманова Людмилу Михайлівну — В. Д.) місяців з чотири, нарешті об'явив, що стереотипи нікуди не годяться і що він має один спосіб скінчити справу: піти на Салев і розбити собі голову. Тоді я пропонував другий кінець: напечатати самі заборонені поезії наново".⁶ Те саме читаємо і в листі Драгоманова з Софії до Івана Франка 29. III. до 1. IV. 1890 р.⁷

III. „ПОЕЗІЇ, ЗАБОРОНЕНІ В РОСІЇ“.

Так замість повного *Кобзаря*, що його започаткували перші два випуски 1881 р., народився тільки вибір — *Поезії, заборонені в Росії*, що вийшов із двома датами: Женева 1890 і 1891 р.

Це було зовсім інше, нове видання і з зовнішнього — інший шриффт, більший формат (16,5×10,5) і з внутрішнього боку. Містить воно 50 Шевченкових поезій і два не Шевченкові вірші: *В альбом* („Ти якось так собі, що й вимовить не вмю") і „Гарно твоя кобза грає" Афанасьєва Чужбинського.

Книжку попереджує „Переднє слово" Драгоманова (непідписане). В ньому вияснені цілі і принципи видання. Цілі „задовольнити пекучу потребу Громади мати хоч уже опубліковані тексти таких поезій Шевченка, котрі за розпродажем празького *Кобзаря* не можна більше набути". Видання не має претензії бути критично-історичним, — таке видання „не було в нашій можливості".

В книжці надруковані поезії Шевченка, або цілком заборонені цензурою в Росії, або дозволені з пропусками. Вибрані вони майже всі з другого тому *Кобзаря*, що вийшов 1876 р. в Празі. Ми, — каже Драгоманов, — лише „додали дещо з пізніше дозаних рукописних варіантів, котрі дописав на нашому примірнику празького *Кобзаря* один із його впорядчиків (Переднє слово, сс. V і VI).

Про історію й цього видання довідуємося теж тільки з листів Драгоманова. Вище я вже навів уривок з його листа до Павлика про те, що то власне йому належить ідея видання. „Я видав *Кобзарика* тільки, щоб поставити на своєму",⁸ після того як через Антоновича, Вовка й Кузьму розбилася справа повного *Кобзаря*.

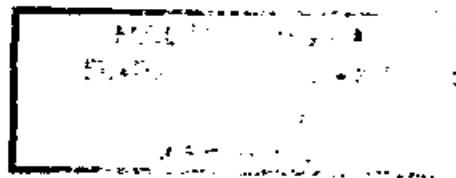
Справи друку *Поезій* пильнували дружина Драгоманова. Видання, — пише далі Драгоманов — „зроблено було під доглядом Людмили, котра вимучилась од ліності й грубості Кузьми, — та на-

решті довела книгу до кінця, заплативши по тарифу Кузьмі роботу і всі інші видатки, — хоч вона не переставала удержувати Кузьму".³²

В листі до Франка 29. III.—I. IV. 1890 р., якого він і давніше радився щодо Шевченкових творів,³³ Драгоманов сповіщає про свій план і просить його порад. „Напишіть мені, як у Вас стоїть справа видання Шевченка.³⁴ Між іншим, коли думаєте воно вийде? Бачите, мені треба знати, що робити з женецьким виданням. Потративши стільки часу через те, що земляки не схотіли скінчити „шкідливого” того видання, я задумав тепер скінчити його своїм власним коштом. Тільки ж дістав з Женеві звістку, що од часу (а я думаю й од безпорядку) багато стереотипів поцувались. Хто винен, довго розбирати, а тільки готові стереотипи просто треба покинути, а з ними й старий план. Жінка моя й Кузьма тепер підхопили один з моїх планів, а власне видати тільки II-й том пражський маленькою книжечкою, і вже набирають. Мені застається тільки заплатити кошта, котрі конечно звернуться в свій час. Щоб ваша цензура не заборонила, треба буде обернутись за фірмою до Грегра (з котрим вже торік умовивсь Георг), звісно одступити йому 50⁰/₀, котрі би могли піти якомунсбудь галичанину, якби той осмілився поставити свою фірму. Так де такого галичанина взяти? А тепер я прошу Вас сказати мені, які по Вашій думці дурно приписані Шевченку поезії єсть в II-му пражському томі в роді Полуботка, і які єсть пропущені? У мене під рукою нема ні нотаток, ні книг, ні газет галицьких. Взагалі це буде зовсім не моє видання, а жінки моєї та Кузьми, так само, як і перше було не моє, а Антоновича, а потім Вовка, з приїздом котрого, власне, діло почало іти к чорту. Я тільки докладав гроші після того, як прислані Антоновичем вийшли, та під кінець взяв на себе весь сором недоведеного до кінця діла. Побачу, як то буде тепер. В усякім разі доброго видання не буде, а коли би хоч повторити глуповате пражське видання, та без вопіючих його дурниць”.³⁵

В іншому листі до Франка (12./24. V. 1890 р.) Драгоманов каже, що він рад, що все таки в Женеві вийдуть *Поезії Шевченка, заборонені в Росії*. Правда, — додає він, — видання не без дуростів, бо Кузьма (амав Ляхоцький) не міг пропустити случай показати свою мудрость, на цей раз індивідуальну, наприклад, уперто не посилав мені коректури, ні навіть спису, що печата. А все таки появиться на світ 4000 екз. *Кавказу, Марії*, і т. п.³⁶

В кінці 1890 р. книжка була вже готова. У вересні 1890 р. женецький видавець Георг, що фірмував видання разом із чеським накладчиком Валечкою, післав останньому перші 60 примірників,³⁶ а 28. XII. Драгоманов питається Павлика: „Чи не час вже послати *Кобзаря* в Галичину масами?” „Зробіть опит: випишіть кілька примірників з Праги од накладчика і обявіть у *Народі*, що продаєте. Я звелю Вам вислати тоді з Женеві сотню”.³⁷ Драгоманов, очевидно, рахував, що *Поезії* в Галичині підуть, сподіваючися, що галичани не скоро спроможуться на власне видання (пор. лист до Франка II, 175), а Павлик, знаний з свого наївного оптимізму, ще й запевняв його, що наклад *Поезій* „скоро піде у нас тисячами, зрештою і в Росію од нас легше піде” (20. III. 1891., VII, 136), що розійдеться в Галичині „весь скоро і також дасть Кузьмі тверде місце”.³⁸

1.0441148

Тим часом навіть у *Народі* не появлялося довго жодної звістки про видання і Драгоманов в листі до Павлика (26. II. 1891) дорікав йому за те, що *Народ* випередили росіяни (Плеханов у „Соціал-демократі“) та серби (П. Тодорович), хоч він вислав Павликові два примірники книжки. Павлик у листі з 20. III. 1891. р. виправдувався, що ще, мовляв, тільки що побачив *Поезії* завдяки Кузьмі.³⁹

Павлик, щоб вільніше, не боячись конфіскації, продавати видання в Галичині, радив зробити окрему обкладинку для Австро-Угорщини та запропонував її зразок. Але Драгоманов відповів, що теперішня обкладинка зроблена по умові з Георгом і Валечкою, і тому він не має права змінити її та висловив при тому побоювання, чи Павлик і тов. оборонять видання перед конфіскацією навіть у разі зміни тексту обкладинки. Тому радив держатись таки його поради — спроваджувати книжки через Прагу. „Нехай через Валечку розійдеться хоч 20—30 екземплярів, хай усі звикнуть, що книжка стоїть на вітринах книгарів у Львові, — а тоді я Вам дам 1000 екземплярів на певну власність: роздавайте, продавайте хоч по 5 крейцарів. Можете й одбити, наприклад, на другим боці „наклад *Народа*, — для передплатників стільки — то“ й що Вам завгодно. Про це я писав Вам і переказував через Франка, і досі не можу вбити в голову собі, як могли Ви прогаяти найменше 6—7 місяців“.³⁸ В листі з 14. III. 1891 р. відповідає Драгоманов Павликові на його виправдування та картає його за те, що досі не слухає його ради — спроваджувати книжки до Львова через Прагу, або просто від Георга. Павлик, виправдуючися, писав: „Неслушні Ваші нарікання з powodu женеvського *Кобзарика*. Як нам було писати про него, коли ми його на очі не бачили, і Ви, чи Кузьма були обовязані післати нам один-однісінький промірник, так, як бачу, послали Плехановим і т. ін. зовсім іншим чужим людям, а я його добивався у Вас уже віддавна, ще як Ви були в Женеві. Так само не міг я обернутися в Прагу просто через те, що Ви мені не дали адресу, куди обертатися; зрештою були такі, котрим Ви писали адреси і оберталися, та нічого не добилися. Проте, чи Ви мені обіцяли вернути гроші за виписку *Кобзарика*, уже не тямлю, — думаю тільки, що краще би і про це не згадувати. Діставши оце недавно два примірники, ми могли написати й рецензійку, та мусимо дождити відповіді від Вас і Кузьми про сорочку“.⁴⁰ У відповідь на це Драгоманов писав: „Про женеvського *Кобзарика* я можу Вам тільки сказати, що власними руками одніс в Женеві на пошту 2 екземпляри, адресовані Вам і писав Вам, щоб добули дальше поки з Праги, — куди Георг зразу післав 50 екземплярів. До того ж Ви самі кажете, що я обертаяся й до других, — то од них могли довідатися про *Valeśka* в Празі, коли книжки самі не дістали. Нарешті могли самі 20 раз обернутись до Кузьми, а в мене Ви ні разу *Кобзаря* не прохали (покладаюсь на Ваші листи), а противно, я Вас кілька разів питає, — чи добули Ви *Кобзаря*? й Ви мені одповідали: обернись до Праги. Тепер не варто споритись, — а треба щось робити надалі. Я все таки думаю, що треба перевезти з десяток екземплярів через якусь книгарську фірму, коли не *Valeśka*, то нехай який львівський книгар випише просто од Георга, а потім Вам буде вислано Кузьмою скільки вгодно“.⁴¹

29 березня 1891 р. Павлик пише до Драгоманова, що посилає проєкт обкладинки, просить її переглянути і дати дозвіл здобу-

вати подаровані примірники безпосередньо від Георга. „Я. — каже, — спробував би спровадити невеличкий пакет. а там уже й далі... коли новедеться, то беремося розпродати увесь дальший наклад, розуміється без ніякого проценту, бо Ви вже й так багато нам даєте. А ті гроші, що мали взяти книгарі, нехай би й справді йшли на повне видання Шевченка, за котре нам чи Вам одному слід взятися”.⁴² Та не вважаючи на це листування, *Поезії* до Львова не приходили. В листі з 2. IX. 1891 р. Павлик скаржиться Драгоманову, що львівський книгар Ріхтер замовив із Женеви видання, але ніякої відповіді не одержав, і просить його написати Георгові, щоб вислав 10 примірників.⁴³ Ще раз справу іншої обгортки для Галичини порушує Павлик у листі з 25. X. 1891 р.: „По *Кобзаря* пишу, але тільки на такий случай, коли на примірниках, призначених для *Народа*, буде надрукована та сорочка, котрої коректу я Вам післав, бо інакше можуть мене чи то *Кобзаря* чепити зараз на коморі за неправну продажу. Ви в свій час пристали були на те, щоби на сорочці було „Наклад ред. *Народа* в 1000 прим.” Можете їх уменшити, але напишіть Кузьмі словечко, коли ще не писали. Гроші з продажі цих примірників можна буде обернути вчасті на *Народ*, а вчасті на друк Ваших популярних брошур. Коли комора привикне, то потім можна буде присилати на руки редакції й інші примірники (під першими) — і ми постараємось їх якнайскорше розпродати та Вам гроші прислати. Тільки радив би знизити ціну на 2 гульд., бодай для Австро-Угорщини, де більше мало хто дасть. Це діло могли би взяти в свої руки Франки — вони тут точні”.⁴⁴

Але *Поезії* почали приходити до Львова аж у 1892 році. Павлик сповіщав про це Драгоманова: „Дістаю від Кузьми регулярно по 33 примірники Шевченка з новою сорочкою, тільки боюся, що Ви будете сердиті за пропуск фірми”.⁴⁵ Вдруге питається, на що вжити виручені від продажу *Поезій* гроші. Ще 14. III. просив Драгоманова „сказати точніше, на що даруєте нам ті 1000 скз., аби потім не було непорозуміння”,⁴⁶ а тепер питається: „Кому Ви дарували тих 1000 примірників: партії, редакції чи мені? Це мені конче треба знати. Покищо я й тепер нотую кожний примірник і веду рахунки”.⁴⁵ Драгоманов на це відповів: „Гроші за *Кобзаря* складайте у Франка, чи де в вірнім місці. Вони мусять обернутись на літературні цілі — котрі ми з Вами в свій час определимо”.⁴⁷

Та *Поезії*, не вважаючи на всі запевнення Павлика, йшли, як він сам внаслідок мусів признати, дуже тупо: „Покищо Шевченко йде досить тупо — продав усього зо 5 примірників по 1 гульд. та певно піде помалу”.⁴⁵ Згодом, 16. V. 1892. р., він наївно пише: „Гроші з розпродажі Шевченка аложу в банку — нехай ростуть. Їх тепер усього 8 гульденів”.⁴⁸ Видання було дефіцитове й обтяжило й без того обтяжений різними надзвичайними видатками — на лікування, життя на два доми тощо, бюджет Драгоманова.⁴⁹

Призначені для масового вжитку *Поезії* не стрінули в Галичині широкого попиту й не дали фондів на задумане Драгомановим літературне підприємство. У значній мірі причинилися до цієї невдачі ворожість народолюбських кіл до Драгоманова, почасти правопис, до якого масовий читач був зовсім непризвичасний. Заважило й видання Шевченкових поезій за редакцією Огоновського, що появилася 1893. р. Та певне завинило тут і нездале введіння Павликом

справи розповсюдження *Поесій*. В усякому разі, в протилежність до перших *Кобзарів*, виданих у 1878—1881 рр., це видання не становить особливої бібліографічної рідкості, бо тираж його, як на тодішні обставини, був досить значний.

ПРИМІТКИ

¹ Докладніший бібліографічний опис цього і дальших видань, та зміст подано в мойому *Покажчику видань Шевченкових творів*, Львів 1938, ст. 91—93, 94—98.

² *За сто літ*, кн. 2, Київ 1928, с. 154.

³ *Бібліологічні Вісті*, Київ, ч. 19—20, 1929, с. 146.

⁴ І. Франко: *Переписка з Драгомановом*, I, с. 130 (Лист до Петербурґа з осені 1885 р.). — ⁵ Тамже, II, с. 61. — ⁶ Тамже, II, с. 175. — Тут і далі Драгоманівку заступлено загально-прийнятим правописом.

⁷ М. Павлик: *Переписка з Драгомановим*, VI, с. 148 (Лист Драгоманова до М. Павлика з 18. III. 1891).

⁸ Пор. оповістку: *Повне видання Кобзаря в Ділі, Слові і Новім Проломі*. (Львів, б. 10 і 13. III. 1886. р.).

⁹ Франко: *Переписка*, I, 242. — ¹⁰ Тамже, II, 61. — ¹¹ Тамже, I, 202. — ¹² Тамже, I, 208.

¹³ „Зоря”, Львів, 8/20. VIII. 1886. р., ч. 15—16, с. 271.

¹⁴ Лист Старої Громади до Драгоманова (*Архів Драгоманова*, т. I, ст. 298—299).

¹⁵ Франко, *Переписка*, II, 62. — ¹⁶ Тамже, I, 160—161.

¹⁷ Павлик, *Переписка*, V, 293. — ¹⁸ Тамже, V, 342. — ¹⁹ Тамже, V, 352.

²⁰ Франко, *Переписка*, I, 207 (Пер. лист до Бачинського з 19. IV. 1886. р.). —

²¹ Тамже, I, 173.

²² Павлик, *Переписка* VI, 148.

²³ *Архів Драгоманова*, I, 296.

²⁴ Франко, *Переписка*, I, 148. — ²⁵ Тамже, I, 161 (примітка до листа). —

²⁶ Тамже, I, 190. — ²⁷ Тамже, I, 208.

²⁸ Павлик, *Переписка*, V, 114.

²⁹ Франко, *Переписка*, II, 67.

³⁰ Павлик, *Переписка*, VI, 149.

³¹ Франко, *Переписка*, I, 243.

³² Мова про *Кобзаря*, який видало Товариство ім. Шевченка. В склад редакції мав зразу входити теж І. Франко, але згодом доручили її самому Огоновському.

³³ Франко, *Переписка*, II, 178.

³⁴ Пор. лист Драгоманова до Павлика з 11. III. 1891 (*Павлик, Переписка*, VI, 139).

³⁵ Павлик, *Переписка*, VI, 87—88. — ³⁶ Тамже, VII, 136 (лист з 20. III. 1891) і VII, 146 (лист з 29. III. 1891). — ³⁷ VI, 136. — ³⁸ VI, 140—141. — ³⁹ VI, 142—143. — ⁴⁰ VI, 145—146. — ⁴¹ VI, 264. — ⁴² VI, 276. — ⁴³ VII, 22 (лист з 8. V. 1892). — ⁴⁴ VII, 14. — ⁴⁵ VII, 26 (лист з 29. IV. 1892). — ⁴⁶ VII, 29. —

⁴⁷ VI, 123 (лист Драгоманова до Павлика з 31. III. 1891) і VII, 17 (лист з 24. III. 1892).

302976

УКРАЇНСЬКА КНИГОЗНАВЧА БІБЛІОТЕКА

Виходить за редакцією
Євгена Ю. Пеленського

Досі вийшли:

1. Михайло Возняк: До історії видань Квітчиної „Марусі“.
 2. Петро Зленко: Приватні бібліотеки на Україні. Історичний нарис.
 3. Аркадій Животко: Журнал „Основа“ (1861 — 1862).
 4. Володимир Дорошенко: Женевські видання Шевченкових поезій.
 5. Павло Богацький: „Кобзар“ Т. Шевченка за сто років (1840 — 1940). Бібліографічний покажчик.
 6. Богдан Романенчук: Бібліографія українських видань у Великонімеччині за час війни (1939—1941).
-